

A megértés felé

VISSZHANG - LVI. évfolyam, 38. szám, 2012. szeptember 21.

Nem azt szeretném megtudni ebből a vitából, hogy antiszemita-e Romsics Ignác, a jeles történész, hanem, hogy én az vagyok-e. Ami Romsicsot illeti. Saját, nem tudományos, meghatározásom szerint: becsületes ember, aki ismeri a XX. század történetét, nem lehet antiszemita. Romsics becsületes ember, és bizonyíthatóan ismeri a történelmet. Pont. A többi: képzelgés.

Gondoltam én. Meg azt, hogy elég megvizsgálnom a saját gondolataimat, ismereteimet, érzelmeimet, s abból megtudhatom, mi vagyok én. Látom, a dolog nem ilyen egyszerű. Kiderült, sokféleképpen lehetek antiszemita, akár úgy is, hogy nem tudok róla.

Tatár György szerint ez is lehetséges. (*Funkcionális antiszemitizmus, ÉS, 2012/34., aug. 24.*). Azt tudtam, hogy az antiszemitizmusnak van olyan abszurd válfaja, mely zsidó nélkül is létezhet, de ezek szerint olyan is van, amelyhez nemcsak zsidó, antiszemita sem kell.

Ez volna a funkcionális antiszemitizmus. Próbálom megérteni. T. Gy. szerint olyasmi, mint a funkcionális analfabetizmus. Melynek „*képviselője megtanult írni-olvasni (...), de nem használja ezeket az ismereteket, így azok teljességgel elsatnyulnak, megakadályozva új tudások megszerzését és főleg megértését*”. Lehet, hogy igaza van, mindenesetre a hasonlat egyik fele nem egészen stimmel. A funkcionális analfabéta ugyanis nem tanult meg írni-olvasni. Tanult, de nem tanult meg rendesen. S nem azért satnyulnak el készségei, képességei, mert nem használja őket, hanem azért nem használja, mert azok eleve satnyák. (Persze tudjuk, nem csak ezért nem ír és nem olvas. Az egyszeri faluban is sok oka van a nem harangozásnak, de az első mégiscsak az, hogy nincs harangjuk.) Lássuk a hasonlat másik felét. T. Gy. szerint „*A funkcionális antiszemita rendelkezik mindazzal a képességgel, ismerettel és erkölcsi tudással, amely távol tarthatná tőle még az antiszemitizmus árnyékát is, de vak azzal az értelmezési horizonttal szemben, ahol (...) nemcsak ő kutatja a tárgyat, hanem az is gondolja őt.*” Most tekintsünk el attól, hogy a funkcionális analfabéta nem rendelkezik mindazzal, ami távol tarthatná tőle az analfabetizmus árnyékát, hanem csak azt nézzük meg, mi az antiszemitizmus árnyéka, és mi az a bizonyos vakság. Az antiszemitizmus árnyéka nyilván az, ami valakik által, valahonnan rávetül a funkcionális antiszemitára, amelyet ő, szerencsétlen nem is vesz észre, hiszen vak rá. Brrr! Jó esetben van nekem ugye, megfelelő antiszemitizmus elleni képességem, ismeretem, erkölcsi tudásom, de ez mit sem ér, simán belebotorkálhatok az antiszemitizmus szakadékába, ha vak vagyok azzal az „*értelmezési horizonttal szemben*”, ahogy mások elgondolnak engem. Ezek szerint az árnyék elől nincs is menekvés? Minden attól függ, mások hogy' gondolnak el engem? Nem vitatom, az emberek követhetnek el bűnöket, sérthetnek meg másokat anélkül, hogy tudnák, mit cselekszenek. Nem vitatom azt sem, hogy felelősek mindezért. (Ámbár Jézus elnézőbb volt a kereszten, amikor azt javasolta az Atyának: „*bocsáss meg nekik, mert nem tudják, mit cselekszenek*”. Erről szól a kereszténység – bár szólna!) De vajon elképzelhető-e, hogy Romsics Ignác úgy ette meg kenyere javát, úgy írt meg egy nagy életművet, hogy tudta volna: öntudatlanul azokat a „*fogalmi struktúrákat*” alkalmazza, amelyek „*az antiszemitizmus intellektuális tradícióból származnak*”? Mondjuk így: nehezen képzelhető el, s attól tartok, ehhez az ítélethez az „*árnyékoló*” túlfejtett képzelőerejére is szükség volt.

Gerő András (*Kommentárok és megfontolások egy diskurzushoz, ÉS, 2012/37., szept. 14.*) sokat segít, amikor világosan és pontosan ír a bűn problematikájáról, a legnagyobb bűnök fokozatairól s a büntörténet jelentőségéről a történetírásban. Mélyen egyetértek vele. (Ez talán jó jel!) Félek, az már nem jó jel, hogy sok másban nem értek egyet vele, vagy nem tudom követni. Azt írja: „*Minden kor értékelésében alapvető*

az elkövetett bűn." S ha „a bűntörténetet hangsúlyosan nem mondjuk el, akkor messzemenően vétünk a kritikailag kezelt történeti hűség követelménye ellen, akaratlanul is hazudunk.” Én úgy tudtam, minden korszakot árnyaltan, a maga teljességében kell leírni, jót és rosszat, bűnt és erényt egyaránt. Gondolom, ezért adott Romsics hármast fölét a Horthy-korszak háború előtti időszakára. Az osztályozást egyébként értelmetlennek tartom, körülbelül annyira, mint azon vitatkozni, mit csinált volna valaki (Teleki) évekkel a halála után. Ha a bűntörténet Gerőnél a bűnhöz vezető utat jelenti, akkor a nagy bűn maga még nincs elkövetve – innen eredhet a közepes osztályzat. Ám ha a bűn határoz meg mindent, mit kezdünk a nagy francia forradalom iszonyatos bűneivel, az 1848-as vagy '56-os magyar forradalom súlyos tévedéseivel, árulásaival, gyilkosságaival? (Vagy Bojtár Endre „kurvás” hasonlatára utalva: A nyomorultak Fantine-je, ha már prostituált, nem lehet egyszerre Cosette csodálatos anyja is?) Nem fér kétség hozzá, hogy a legnagyobb bűn legfelső foka az iparszerű népiirtás faji alapon. Ahhoz sem, hogy ennek része a hozzá vezető út. Részbe, de nem azonos vele. Ha a bűntörténetet megkülönböztetjük a bűntől, akkor a bűntörténet korszakát is meg kell különböztetni a bűn korszakától. Szerintem a hármast fölét osztályzattal Romsics ezt tette, hiszen nem maradt volna „duplaramás elégtelenje” (ez Bojtár Endre osztályzata) a háború és a holokauszt idejére. Az osztályozás nem úgy megy, hogy a nebuló minden tételt hármásra tud, hanem: van, amit tud, van, amit nem tud. (Van, amiben bűnös egy kor, van, amiben nem.) Ebből jön ki a „hármast” kényszerjegy, amely igazából persze semmire sem egészen érvényes. Ez számomra azt jelenti, hogy ne osztályozunk, ha nem lehet osztályozni.

De ez nem a bűn relativizálása és bagatellizálása, ami Gerő „továbbgondolásában” egyenesen vezet Romsicsnál a bűn „kifelejtéséhez” a magyar sorsfordulók köréből. Ez csúnya oldalvágás egy eredendően jó levezetés végén. Az, hogy Romsics történészként nem kutatja a holokauszt témáját, nem bűn, tehát az sem, ha kötetbe gyűjtött tanulmányai között a téma nem szerepel. Nem írt ilyen tanulmányt, nem válogathatta be.

Persze, lehet, hogy bennem van a hiba. Azt értem, hogy „nemcsak az számít, mit mondunk, hanem az is, hogy milyen fogalmi keretben, milyen szavakkal fogalmazunk”. Bár szerintem elsősorban az a fontos, mit mondunk, és miért mondjuk. Ha igazat mondunk, és tisztességes a szándékunk, akkor a szavak mégiscsak másodlagosak. Onnantól a labda átkerül a másik térre: mások elhiszik-e, el akarják-e hinni. Gerő szerint „Az antiszemita közlésmód (...) fogalmilag tisztázatlanul mindent, ami nem tetszett neki, zsidónak tartott és a zsidóságnak tulajdonított.” Igaz lehet ez? Mindent? A vihart is, a földrengést is, az aszályt is? Az antiszemita közlésmód „tagolatlan zsidóság”-ról beszél, Gerő pedig, attól tartok, tagolatlan antiszemitizmusról. Másutt azt írja: „A »zsidó« megtestesíti a kommunizmust, a kapitalizmust, a szexualitást, a kapzsiságot, a nemzetietlenséget – a negatívnak tartott minősítések sorát korlátlanul lehet szaporítani, hiszen ez a zsidófogalom egyszerre parttalan és totális.” Lehetséges ez? Az antiszemita mindig, minden pillanatban, minden helyzetben antiszemita és csak az? Ez nem életszerű. Gerő szerint az antiszemita értelmezés gyanúja nélkül nem lehet pl. azt írni, hogy Rákosi [Rosenfeld]. Ha az eredeti nevet jelezni akarjuk – javasolja – keressünk más megoldást. Például milyen? Szögletes zárójel helyett kerek zárójel? Gerő András szemében Romsics azzal követte el a hibát, hogy azt írta: a polgári történetírás szétzúzásában szerepet játszottak a korábban sérelmet szenvedett fiatal zsidó történészek. Ezzel, mondja Gerő, Romsics azt sugallja, hogy ebben a folyamatban a fiatal történészek zsidóként és nem sztálinistaként vettek részt. „Mindegy, hogy éppen sztálinisták voltak-e, a kártevő szerep a zsidósághoz kötődik, a származás tehát magyarázó elv. Be tudjuk ezt bizonyítani? Nem. Akkor miért mondjuk?” Vélem, Romsics azért mondja, mert a sérelmeket magyarázza vele, amelyeket nem sztálinistaként szenvedtek el, hanem zsidóként. S ennek szerepe lehetett abban, hogy a sérelmeket okozó kort sötétebbre festették a valóságosnál. Gerő nem vitatja, hogy adott esetekben a származásnak lehet magyarázó jelentősége, de ezt alaposan meg kell indokolni, különben... Hozzáteszi azonban, „ha számít, ha nem, elhanyagolható ahhoz képest, amit a folyamat, vagy a pozicionáltság strukturális ereje jelent.” Ezt bizony nem lesz könnyű ugyan átvinni a közgondolkodásba. De az „emberséges csendőr” példája segít. „Ha emberséges volt a csendőr, ha nem, ugyanazt csinálta, mert ugyanarra kapott parancsot. Egy folyamat tudományos megközelítésénél pedig az számít, hogy a szereplő milyen strukturális pozíciót töltött be a processzusban.”

Aki emberséges volt, az tudományosan nem számít, az legfeljebb memoár, szociográfia vagy szépirodalom tárgya lehet? A történelemtudományban nem létezhet emberséges csendőr? A tudomány tényleg nem tud mit kezdeni emberi magatartásokkal, a hősök bűneivel, a bűnösök erényeivel, csak a strukturális pozícióval a processzusban?

Gerő azt is írja, hogy *„a második háború végéig, aki antiszemitaül beszélt, az rendszerint fel is vállalta azt, hogy ő antiszemitaül beszél”*. A háború után bonyolódott a helyzet, aki így beszélt, érezte, hogy a bűn nyelvét beszéli. *„De ahhoz, hogy ne kelljen tudatosítani vagy vállalni a bűnt, el kellett választani egymástól az identitást és a beszédet. Létrejött az antiszemita identitás nélküli antiszemita nyelv.”* Ez a nyelv a rendszerváltás után még jobban eldurvult, de *„a beszélő az antiszemita identitást továbbra sem vállalta”*. Ha az identitás az önmagunkról való tudás, önismeret, öntudat, akkor antiszemita mivoltunk letagadása mellett még legalább két megoldás van arra, hogy az identitás és a beszéd ellentmondását feloldjuk. Antiszemita identitásunk megváltoztatása, illetve az antiszemita beszéd abbahagyása. Biztos vagyok benne, hogy sok ilyen történt. Ám Gerő mintha nem hinne ezekben a lehetőségekben. Szerinte, aki nem beszél antiszemitaül, az csak titkolja, aki úgy beszél, az pedig azt tagadja le, hogy a beszéd mögött egy antiszemita van. A kör bezárult: nehéz nem antiszemitának lenni. Gerő javaslata: *„Ahhoz, hogy megítélésünk e téren tiszta és egyértelmű legyen, vissza kell kanyarodnunk a bűn-tézishez. Ha a nyelvi vakolattól megszabadulunk, s eljutunk a nyers tégláig – adott esetben a bűn egyértelmű tudatáig, illetve tudatosításáig –, akkor tudunk új nyelvi vakolatot létrehozni, s akkor leszünk képesek erős távolságot tartani (...) az antiszemita nyelvi hagyománnyal szemben.”*

Gerő azt szeretné, ha ez a diskurzus nemcsak a történészek ügye lenne, hanem a közgondolkodás részévé válna. Ezekkel a vakolatokkal nem lesz könnyű. Ezért kérdezem: ha a régi vakolattól megszabadulunk, akkor megszabadulunk az antiszemita nyelvtől? S mi lesz a nyers téglával? Az marad? Hol van az identitásunk, a vakolatban vagy a téglában? Ha a téglában van, melyik van ott: a valódi vagy a letagadott? Ha új vakolatot húzunk, a mögött milyen identitás lesz?

Nem bonyolult ez egy kicsit? Gerő szerint nemcsak a közgondolkodást kéne átalakítani, hanem a történetírói nyelvet is, mert a „hivatalos” történetírás egy része is olyan nyelven beszél, melyen antiszemita felhang nélkül nem lehet elmondani a történelmet. Az új nyelv és paradigma elérése *„persze egy hosszabb távú intellektuális, sok vitával járó folyamat”* – teszi hozzá. S jó példának az irodalomtörténet-írást hozza, amely – szemben a történetírással – már elérte ezt az intellektuális stádiumot. Meggyőző példa rá, hogy *„2007-ben már nem magyar irodalomtörténetet, hanem »a magyar irodalom történeteit« prezentálták.”* Bevallom, én eddig a könyvet úgy olvastam, hogy azért ez a címe, mert bevallottan nem törekszik teljességre. Nem a magyar irodalom történetét ígéri a maga teljességében, árnyaltságában és arányosságában, hanem csak egyes, a szerkesztők és szerzők számára fontos történeteit. Hogy ez intellektuálisan magasabb rendű-e, annak megítéléséhez én kicsi vagyok. (De ha már szórszálat hasogatunk: Romsics vitatott könyvének címe: *Magyar sorsfordulók* és nem *A magyar sorsfordulók*. Utóbbi esetben minden sorsfordulónak benne kellene lennie, előbbi esetben nem szükségképpen. Ezzel nem azt mondom, hogy tökéletes a cím, s ne hiányozna belőle a holokausz mint nagy magyar sorsforduló. De nem bűn. Egy összegyűjtött tanulmányokból álló kötet ritkán törekedhet teljességre. S nehéz olyan szöveget beletenni, amit a szerző nem írt meg. Úgy látszik, sokkal könnyebb antiszemita felhangot találni benne.)

Talán rosszul érzem, de rám nem úgy hat a Gerő-Romsics-vita, mint *„egy tisztító, viharos erejű szél”*. Karsai László jellemzi így a vitát második cikke elején (*Antiszemiták, holokausz, történelemhamisítók, ÉS*, 2012/36., szept.7.). Ha már szél, akkor port kavarázó szél, mely jót, rosszat, mindent fölkavar. Fontos ismeretek, ilyen-olyan értelmezések, ítéletek és előítéletek, félelmek, gyűlöletek „szemcséi” kavarnak ebben a szélben, alig látni tőlük valamit abból, amit látni kellene. Szememben a tisztító-tisztázó vita az, amikor valamiféle, akárcsak részleges konszenzusra jutunk a végén. Amikor világosabban és árnyaltabban láttatja a történész, és látja a nem történész is, a vita tárgyát. Jelen esetben a Horthy-korszakot s a magyarországi antiszemitizmus akkori és mai állapotát. Ebben a vitában azonban alig van nyoma a

vélemények egymásra hatásának, magyarán mindenki mondja a magáét, jó esetben udvariasan, rosszabb esetben durván elutasítva a másféle álláspontokat. Ebből aligha lesz tisztító szél, legfeljebb sértések és sérelmek vihara, amely még azt a sok fontos ismeretet is eltakarja az olvasó elől, amik segíthetnék az elfogultságmentes eligazodásban. Így az olvasó, nem tudván eligazodni, érzelmei szerint csatlakozik egyik vagy másik elfogultsághoz, vagy megmarad saját előítéleteinél.

Karsai László azt írja, hogy az a bizonyos szél „*néhány szemetet is elénk sodort*”. Egy tisztító vitában szemétnak nevezni – ha csak a metafora kedvéért is – az övétől eltérő véleményeket, nos, ez legalábbis nem elegáns, és semmiképpen nem utal tisztázó szándékra, más vélemények bármilyen mértékű akceptálására. Természetesen lehet olyan tisztázás is, hogy én kifejtem a magam véleményét, s azt mindenki elfogadja. Csakhogy ez kinyilatkoztatás, nem vita. Karsai László kétségkívül a magyarországi antiszemitizmus történetének egyik legnagyobb tudású kutatója, de tévedne, ha azt hinné, hogy csak az a fajta tartalmi, erkölcsi, érzelmi megközelítés létezhet, mint az övé. Nyilvánvalóan ugyanarról a korszakról másképp fog beszélni – más arányokkal, más hangsúlyokkal, más fókuszálással –, aki az ország átfogó történetét akarja elmondani, mint aki a gazdaságtörténettel, hadtörténettel vagy a holokauszt történetével foglalkozik. Néha az az érzésem, Romsiccsal „csak” az a baj, hogy nem úgy és nem annyit ír a zsidóüldözésekről, mint egy holokauszt-kutató. Természetesen erről a világraszóló botránnyról, a magyar sorsba kitörölhetetlen bélyegként beleégett szégyenről nem lehet nem írni, de azt méricskéljni, hogy valaki miért nem annyit és olyan jelzőkkel ír, mint én, nos, ezt meg lehet ugyan tenni, de nem vezet sehova. Tisztázáshoz semmiképpen. Hiszen éppen a közös múlt megítélésében kellene valamiféle konszenzusra jutni. Megvallva és megbánva a bűnöket, és keresgélve az érdemeket, jótetteket, mentségeket – ha kevés van, hát azt a keveset –, hiszen az ember így van kitalálva. (Az ember mentségkereső állat.) Mi másra való a történelem, ha nem arra, hogy elmondja, mi történt, s próbálja megértetni velünk, hogy ami történt, miért történt. A kulcsszó a megértés – a szó mindkét értelmében.

Nem gondolom, hogy ebben a vitában bárkinek bármiféle elvi engedelményt kellene tennie, de volnának közelítési pontok, csak észre kéne venni őket. Karsai László például azt rója föl Schmidt Máriának, hogy a Terror Háza ismertető szövegeiben ilyen hamis, szerecsenmosdató mondat szerepel: „*a német megszállás után a magyar állam már nem védte zsidó állampolgárait*”. A mondat valóban védhetetlen, de Schmidt azt mondja rá, hogy ilyen mondat nem szerepel a kiállításon, s hozzáteszi: ő ilyet soha nem is fogalmazott meg. Karsai elismeri, hogy ilyen mondat valóban nem szerepel, viszont bebizonyítja, hogy tíz évvel ezelőtt igenis szerepelt. Karsai konklúziója: Schmidt most már nemcsak történelemhamisító, hanem saját állandó kiállítása történetének a meghamisítója is. Pedig írhatta volna azt is: milyen jó, hogy Schmidt korigálta álláspontját, s maga is vállalhatatlannak tekinti azt, amit tíz éve mondott. Annyira, hogy legszívesebben letagadná. Szerintem ez eredmény. Igen, még a tagadás is az eredmény része. Persze tisztességesebb lett volna elismerni azt a tíz év előtti mondatot, s akkor Karsai nyugtázhatta volna: lám, a világ mégiscsak változik, s ma már le kell tagadni azt, amit valaki tíz éve tévesen állított. Mai szempontból mi a fontosabb: a tíz év előtti hamis állítás vagy annak megtagadása? Vajon miért tartja Karsai fontosabbnak a leleplezést, mint azt a változást, amelyet joggal tekinthet saját munkája eredményének is?

Másik példám, amelyben lehetett volna közeledés, az Horthy Miklós szerepének megítélése. Karsai Szakály Sándornak egy előadására utalva azt írja, hogy „*tényként állítják a Horthy-hívők, hogy a kormányzó 1944. július 3-ig semmit sem tudott a deportált zsidók sorsáról*”. Majd ezt: „*A valóságban már 1942-től Horthy is tökéletesen tisztában volt a németek zsidópolitikájának lényegével.*” Nem lehetséges-e, hogy nem igaz a „*semmit sem tudott*”, és nem igaz a „*tökéletesen tisztában volt*” sem? Hogy az igazság valahol a kettő között van? A lélektan sokat beszél a háritásról, arról, hogy az ember mindig szelektál az információk közül, s például szívesebben hiszi el a számára kedvező híreket. Hát még egy államférfi, aki naponta kap zsákszámra egymásnak ellentmondó jelentéseket. Nem lehetséges, hogy Horthy valóban kapott híreket a zsidók tényleges tragédiájáról, de nem akarta elhinni őket? Vagy csak azokat az elemeket hitte el, amelyeket a lelkiismerete be tudott fogadni. A munkatábort kényelmesebb elhinni, mint a haláltábort, különösen, ha felelős vagyok az emberek odaszállításáért. De hiszen azok a tények ésszel ma is

fölfoghatatlanok. Ha nem történtek volna meg, nem hinnénk el őket.

Lélektanilag – dramaturgiailag – Szakályé a logikusabb narratíva: hogy nem tudta, s amikor megtudta, leállította a deportálásokat. Elhiszem, hogy nem ez a teljes igazság. De akkor miért állítottatott le egy folyamatot, amellyel egyetértett? Mi volt a motiváció, ha nem a teljes igazság döbbenete? Lehet, hogy nem a döbbenet volt, hanem például Roosevelttől felszólítása, a svéd király és mások figyelmeztetése vagy egyszerűen annak felismerése, hogy a háború elveszett, s menteni kell a menthetőt: emberből, országból, saját becsületből. Lehet, hogy Horthy elsősorban a maga bőrét mentette, amikor a fővárosi zsidóság deportálását megakadályozta. De megakadályozta. Ha csak ezt tette volna, Wallenberg mellett emlegethetnénk a nevét. De nem csak ezt tette. Súlyos bűneit és mulasztásait nem menti és nem is kisebbíti a deportálások leállítása, ám az utóbbi pontosan ugyanolyan történelmi tény, mint az előbbiek. A Horthy-kép mindezekkel együtt teljes.

Írása végén Karsai László úgy véli: egy dolgon Romsics nem gondolkodott el: *„miért hívták őt meg Gyömrőre azok a helyi politikusok, akik az ottani Szabadság teret Horthyról akarták (ismét) elnevezni.”* *„Azt hiszem, azért – feleli –, mert ő végeredményben és talán túlságosan is kiegyensúlyozottan a Rubiconban hármast fölét adott őfőméltósága rendszerének.”* Igaza van Karsainak, biztosan azért hívták, mert kiegyensúlyozottan írt. Túlságosan? Ilyen kiegyensúlyozottság nincs. Ami túlságos, az nem kiegyensúlyozott. Azért hívták, mert maguk sem voltak biztosak a dolgukban, nyilván volt, aki helyeselte, volt, aki ellenezte. Igen, azért hívták, mert sokan vagy néhányan azt remélték, hogy ad nekik érveket a tér átnevezéséhez. De nem adott.

Összegzőképpen: nem vitás, Magyarországon létezik az antiszemitizmus, s vannak antiszemiták is. Harcolni kell ellene és ellenük, akkor is, ha nem mondható, hogy nagy volna nálunk az antiszemitizmus veszélye. Persze, a kicsi is túl nagy. A kevés antiszemita is túl sok. De éppen ezért: főleg ott is keresni őket, ahol nincsenek. Sőt: szerintem az „árnyék” is vetődhetne differenciáltabban. Nemcsak azt mérckélhetné például, ki antiszemita azok közül, akik nem látszanak annak, kutathatná azt is, ki nem az, aki esetleg annak látszik.